

Billedlig talt

I det moderne, sekulariserte norske samfunn dør tradisjoner flest stille hen, men symbolmettede overgangsriter er stadig like populære. Hvorfor?

Tekst: Marianne Lyné Larvoll Melgård

Først og fremst – hva ligger i begrepet ritual? Ordet stammer fra latinske ritus eller ritualis, som betyr bruk, som understreker at det er en form for praksis. Et ritual er en formell handling med symbolsk innhold, som blir gjentatt etter bestemte regler, og er fellesbetegnelse på flere riter satt sammen til en seremoni. Historisk var ordet koplet til å kontakte høyere makter, men siden 70-tallet har man også snakket om verdslige ritualer. Man skiller mellom kalendriske ritualer, basert på årstidene, og overgangsriter, som markerer overgang til nye livsfaser, og finnes i alle kulturer.

Denne artikkelen tar for seg bruk

Å MESTRE FORANDRING OG USIKKERHET

– *Hvorfor* ritualer? Det er et spørsmål som ikke har noe endelig, vitenskapelig begrunnet svar.

Vi har ringt Hans Stifoss-Hanssen, forsker og professor i religionspsykologi. Utgangspunktet er hans artikkel «Seremonienes stilling i dagens samfunn – data og gjetninger om ritualer og trender», fra tidsskriftet Humanist. Her peker Stifoss-Hanssen på to hovedtrender: En forbausende stabil og høy bruk av ritualer til livsoverganger, og tilblivelsen av nye former for rituelle aktiviteter. Han skriver at de fleste forskere mener at ritualer dekker grunnleggende menneskelige behov, og nevner tre: å skape en eksistensiell orden ved en meningska-

norske befolknings totale bruk av overgangsriter, summerte han registrerte tall fra ulike livssynsinstitusjoner som Human-Etisk Forbund, Den norske kirke, frikirker og moskeer, og fant en befolkning tilnærmet fullstendig dekket opp med overgangsritualer – mellom 85 og 100 prosent. Det er usikkerhet knyttet til innvandrerbefolkningen, som antas å være enda mer aktive ritualbrukere enn etniske nordmenn, men disse tallene var vanskelige å få tak i.

– Vi er et ritefeirende folk, kanskje mer enn noen andre vestlige land det er naturlig å sammenligne seg med. Mer enn amerikanerne, for eksempel, og de fleste europeere, med unntak av middelhavslanene. Den norske befolknings ritualbruk øker, og dermed også deres kompetanse til å uttrykke seg og skape mening gjennom symboler.

FLEKSIBLE TRADISJONER

I rapporten «Livfaseriter som religions- og livssynspolitisk utfordring», utgitt av Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn, påpeker forfatterne at antallet religiøse ritualer går nedover i det sekulariserte Vest-Europa, mens tallet på overgangsritualer holder stand. En av årsakene kan være at denne typen ritualer passer godt i en individualistisk orientert kultur, der familie- og slektstilhørighet fremdeles er sterke idealer, hevdes det i rapporten. Overgangsritene feirer individet og fellesskapet på én gang: alle overgangsritualene understreker individets plass i en større sammenheng, og seremoniene kan være sekulære. Dessuten har ritualbruken i de siste tiår vært preget av endringer, og fleksibilitet i forhold til livssyn, selv om ritualer av natur gjenkjennes som tradisjon. Dette gjør at man kan beholde handlingsmønstre som knytter bånd til fortiden, samtidig som markeringene kan tilpasses individene. Noe av utgangspunktet for stiftelsen av Human-Etisk Forbund (HEF) var nettopp ønsket om ikke-religiøse overgangsritualer, og det startet med konfirmasjonsseremonien. I 1951 ble den første borgerlige konfirmasjonen arrangert av Kristian Horn, og fem år senere ble HEF grunnlagt.

RITUALISERING GJENNOM 70 000 ÅR

Historien om menneskets ritualbruk ble omskrevet i 2006, av førsteamanuensis ved Universitetet i Oslo,

Sheila Coulson, og hennes medhjelpere. Under en utgraving av en hule i Botswana fant man spor etter verdens eldste rituelle handling, datert 70 000 år tilbake i tid. Tidligere var verdens arkeologer enige om at menneskets første rituelle handling skjedde i Europa for omkring 40 000 år siden. Frem til Coulson & co gravde frem 13 000 gjenstander i området rundt en skulptur av en pytonslange, som er det viktigste dyret i det lokale San-folkets mytologi. Den sensasjonelle oppdagelsen styrket også teorien om at Afrika, og ikke Europa, var det moderne menneskets vugge.

Tilbake til hovedspørsmålet – hvorfor er ritualbruk såpass utbredt, også i vårt sekulære, ofte hektiske og materialistiske samfunn? Kulturhistoriker og folklorist Ane Ohrvik mener at overgangsriter har en viktig praktisk funksjon.

– Slike markeringer bidrar til å strukturere hverdags- og arbeidslivet og skaper de rammene som mennesker trenger for å kunne definere et *før* og et *etter*. På samme måte gir livets overganger den samme strukturen: markeringene er med på å skape rammer for levd liv og signaliserer utvikling, definerer statusforandring og – mer tradisjonelt – gir nye sosiale handlingsrom.

Ohrvik påpeker at kulturforskere har ansett ritualer som tilfeller som muliggjør en særskilt refleksivitet for de involverte. Med dette menes at man trer ut av hverdagen, og ser den i en ny kontekst. Dette «speiler» dagliglivet, og man får sett sitt eget, og andres, livsløp på avstand og i et større perspektiv. Derfor kan seremonielle overgangsriter kalles refleksive arenaer – ved å bryte kontinuiteten i hverdagen, er dette dagen for de store ord, og de dype følelser.

RETT DOSE REALITET

Religionspsykolog Stifoss-Hanssen forklarer videre at brukere av ritualer sjelden tar utgangspunkt i et livssyn eller noe transcendent, men i en konkret livssituasjon, når de ønsker å benytte et ritual. De ønsker å få utløp for et stort alvor eller en stor glede, og denne økte bruken av overgangsriter går tilbake til slutten av det 20. århundre; perioden referert til som postmodernismen.

På spørsmål om den vedvarende høye ritualbruken kan settes i sammenheng med en tidsånd preget

Begravelsen, selve ritualet, var nesten noe fysisk å holde seg fast i for meg. Det gjorde pappas liv, så miserabelt og destruktivt på slutten, om til ett liv. Hvor mye trøst fantes ikke i det?

(Min Kamp, bind 2, Karl Ove Knausgård)

av overgangsritualer og -seremonier, og har ikke fokus på forholdet mellom religiøs og ikke-religiøs ritualisering. Det er livets store motsetninger – ufødt/født, barn/voksen, ugift/gift og levende/død – som markeres og forenes gjennom de tradisjonelle overgangsritualene dåp eller navnefest, konfirmasjon, bryllup og begravelse. Et eksempel på et nyere overgangsritual er seremonier ved tildeling av nye statsborgerskap, arrangert av myndighetene.

pende aktivitet, å oppleve og å opprettholde sosial og kulturell tilhørighet og etablere verktøy til å mestre konkret motgang.

– Det var min oppsummering ja, grovt sett. Jeg mener at ritualer er viktige for vår mentale helse, for vår evne til å mestre forandringer, usikkerhet og kriser i livet. Men så er det ikke målt hva som skjer dersom man ikke utøver rituelle handlinger, sier Stifoss-Hanssen.

Da professoren undersøkte den

av individfokus, effektivitet og materialisme, teknologiserede kommunikasjonsformer, færre faste holdepunkter i form av religion og lokalsamfunn, og mer usikkerhet i forhold til økonomi, klima og «ubegrensede muligheter», svarer Stifoss-Hanssen bekreftende.

– Ja, jeg tror det er et større behov for å komme sammen sosialt og utføre symbolske handlinger i dag, og at ensomhet brer om seg. Dersom noe ubehagelig eller overraskende skjer, kan det ofte være vanskelig å ta det hele inn, og ritualisering kan gi en opplevelse av virkeliggjøring. Vi konfronteres med realitetene på et mykere vis i en høytidelig og metaforisk sammenheng, blant våre nærmeste. Det er usunt med overdreven virkelighetsflukt, men iblant er det godt å kunne lene seg tilbake og hvile i tradisjonens forutsigbare arne. Spesielt ved kriser og dødsfall kan ritualer representere en tilpasset form for dosering av virkeligheten, ved at rituelle handlinger blander sannheten inn i bilder og symboler.

Dessuten kopler Stifoss-Hanssen overgangsritualets popularitet til det ulne begrepet postmodernisme, siden det «tradisjonelle» overgangsritualet etter hvert har blitt såpass brukerorientert.

– Religion og livssyn blir verktøy for å forme selvet, og ritualene blir preget av dette. Parallelt med at kulturen vår blir stadig mer visuell, har bruk av symboler og iscenesettelse blitt mer utbredt.

Noen minutter etter telefonintervjuet, ringer Stifoss-Hanssen tilbake, og sier han har et meget godt og tidsaktuelt sitat til meg – «fra sin alltid oppegående kone». Lesere med utviklet Knausgård-fnatt bes overse følgende, fra *Min kamp* bind 2, i forbindelse med at Karl Oves far var død: «Begravelsen, selve ritualet, var nesten noe fysisk å holde seg fast i for meg. Det gjorde pappas liv, så miserabelt og destruktivt på slutten, om til ett liv. Hvor mye trøst fantes ikke i det?»

BROBYGGING MELLOM KONKRET OG SYMBOLISK

Psykolog Atle Dyregrov er en av grunnleggerne av Senter for Krisepsykologi, der han siden 1988 har jobbet med familier som opplever både forventede og plutselige dødsfall. Han har også skrevet flere bøker, blant annet om ritualbruk ved dødsfall og begravelse – den tyngste av livets overgangsriter. Han bekrefter at han ser tendensen mot økende og endret bruk av ritualer i senere år.

– Spesielt spontanritualer som minnesider og Facebook-grupper på nett etter dødsfall varsler om endrede vaner, og høyere grad av ritualisering i det offentlige rom. Dette ble først lagt merke til ved høyt profilerte dødsfall, som ved Kong Olavs død i 1991, og Prinsesse Dianas fatale ulykke i 1997.

Dyregrov sikter til ritualene som oppsto spontant like etter at dødsfallene ble annonserte i media, og store menneskemengder samlet seg i gatene, tente lys og gråt åpenlyst.

– Det er all grunn til å tro at dette vil øke i omfang, fordi det avspeiler

dype behov for å markere sorg, savn og lengsel med andre som tilhører familien eller vennekretsen. Jeg tror dette avspeiler behov for tilhørighet, for anerkjennelse av emosjonelle og spirituelle behov, og ikke nødvendigvis en lengting etter det religiøse. Ritualene har sin kraft uavhengig av religion og finner stadig nye former. De utgjør også en motvekt mot en ordnet, logisk og ofte emosjonsfri hverdag.

Psykologen hevder at overgangsriter bidrar til en felles fortolkning av hendelser som er avgjørende for slektens videreføring, for liv og død. Symbolske handlinger gir rom for sterke følelser og komplekse tankerekker som ellers er vanskelig til-

demonstreres i praksis og ritualet gir et felles utgangspunkt for samtaler i tiden som kommer. Ritualer er menneskets forsøk på å bringe orden inn i livets tilfeldigheter, hevder Dyregrov. De bygger bro mellom det konkrete og det symbolske, mellom bevisst opplevelse og ubevisst viten – det ordløse uttrykkes gjennom felles handling.

JAKTEN PÅ MENING, SYSTEMER OG SVAR

Men kan det anses som rasjonelt å skape disse stiliserte, formelle og symbolske seremoniene? Er det hensiktsmessig å hengi seg til denslags pompose følelser? I sin kronikk «Rasjonell irrasjonalitet» publisert i Morgenbladet, påpeker professor i biologi, Dag

kets analytiske kapasitet og utrettelige sannhetssøken, som i filosofen Peter Wessel Zappfes ord representerer «... en 'intellektuell over-utrustning' som søker mening og svar som ikke finnes, fordi vår hjerne er evolvert til å jakte uavbrutt på årsakssammenhenger, også der hvor ingen mening finnes».

I slike tilfeller vil mennesket henfalle til aktiviteter som tjener som substitutt og distraksjon av eksistensiell art, for å holde ut livspresset og tillegge mening i situasjoner der intellektet vårt kommer til kort, ifølge Zappfe. Og dersom en tilsynelatende irrasjonell handling gir en følelse av mening og livsinnhold, tjener handlingen en klar rasjonell hensikt.

Ritualisering kan gi en opplevelse av virkeliggjøring, mener religionspsykolog Hans Stifoss-Hanssen. Illustrasjonsfoto: Human-Etisk Forbund/Bjørn Molstad

gjengelige, og man «jordes» av å delta i en abstrahert og ritualisert seremoni. Spesielt ved en krise vil ritualets trygge rammer representere det sikre og uforgjengelige, og hjelpe de etterlatte med å gjenopprette stabilitet og orden. Seremonien består av en klar begynnelse og slutt, slik at følelsene blir mer håndterbare. Man sitter samlet, støtten ved det sosiale nettverket

O. Hessen, at rasjonaliteten gjerne anses som det menneskelige adelsmerke, men at følelser og fornuft er tett forbundet. Han skriver: «Følelser er som regel rasjonelle, de er evolusjonært utformet for å stimulere de biologiske rasjonelle handlingene. Viljen opererer ikke på egen hånd, og man kan ikke ville uten først å føle.»

Videre henviser han til mennes-

KILDER:

- Store norske leksikon
- Tidsskriftet Humanist (Seremoniene – humanisme i praksis)
- Wikipedia
- Morgenbladet (6.-12.08.10)
- «Rites de passage» (1909), Arnold van Gennep